

AZ ORGANIKUS ALANTAS.

A NÉPFELSÉGELMÉLET ÉS A NÉP-
KÉPVISELET KIALAKULÁSA ÉS
FEJLÖDÉSE HAZÁNKBAN ZSIGMOND
KIRÁLY URALKODÁSÁIG.

Irtta:

TIHANYI ZOLTÁN
gimn. tanár.

~~L. 4634.~~

A KÖNYVTÁRSZABÁLYZAT ÉS A KÖNYV-
TÁRSASÁG KÖZVETLEN KÖZVETLEN
KÖZVETLEN KÖZVETLEN KÖZVETLEN
KÖZVETLEN KÖZVETLEN KÖZVETLEN
KÖZVETLEN KÖZVETLEN KÖZVETLEN

Diss.

A 327

TIHANYI ZOLTÁN
Gyermek. tanár.

AZ ORGANIKUS ÁLLAMTAN.

A gondolat, hogy az államhatalom a népé és hogy tőle egyezség útján jutott a választott uralkodó kezébe, a görög-római ókoré, amelynek a köztársasági államforma uralma miatt szükségszerűen kellett e gondolathoz eljutnia.

A középkorban a népszuverenitás elve a római jog tanulmányozásának újjáéledésével függ össze és megtámadja eleinte bátoratlanul, később azonban valóságos forradalmi hevességgel és nyíltsággal az "Isten kegyelméből" levezetett és éppen ezért korlátlan királyságot. /1/ A királyt Isten kegyelme emelte a trónra és Isten a legszorosabb kapcsolatban áll az ő életével és cselekedeteit irányítja. Szent nemcsak a tőle kiadott törvény, hanem szent a város, a szoba is, amelyben lakik. Valami titokzatos, természetfeletti ragyogás vette körül, hogy te-

/1/ Bezold, Fr. Die Lehre von der Volkssouverenität.
7. 1.

kintélyt szerezzon magának és az alattvalók feltétlen engedel-
mességét biztosítsa.

A világi hatalomnak tulmagasra való szárnyalását a pápaság akadályozza meg először. VII. Gergely számára csak egy szuverén hatalom van: az egyház, minden földi hatalom tőle ered s neki szolgálni tartozik. Szerinte a világi hatalom az emberi gőg találmánya, az uralkodók hatalomvágyból, az ördög ösztönzésére kaparintották kezükbe. Az invesztitura harc a középkor egyházi - politikai vitáiratainak megindítója. Pápai és császári röpiratok igyekeznek versengve megszerezni a nyilvánosság rokonszenvét s ebben az irodalmi harcban merül fel újra a népszuverenitás ókori gondolata, de természetesen a worms-i konkordátum után is tovább hat a politikai kérdésekre.

Az ókori államtan a XII. sz.-ban jelentős haladást tesz. Hetven évvel előbb, mint alkalmi argumentum vitáiraiban merül fel, de az 1143-ban a Bresciai Arnolddal felkelt római nép a szenátusz és a nép akaratából Rómát a világ urnőjévé "domina mundi" kívánja emelni, császárt akar választani, aki azonban az alattvalók jogainak megtartását esküvel tarto-

zik megerősíteni.

A római jognál is hatékonyabban befolyásolta a politikai irodalmat s az államszemlélet elterjedését a skolasztikus filozófia. /1/ Salisbury John 1159 körül teszi az első kísérletet egy államtan megírására. Elismeri az állam isteni eredetét és az egyháznak a világi hatalom felettségét, de az uralkodó a nép szolgája: minister publicae utilitatis. Mintha csak Szt. Tamás írta volna e szavakat, a skolasztikus filozófia legnagyobb alakja, aki Aristoteles munkáinak megismerése után a keresztény és pogány-antik elemeket összeegyeztetve vizsgálja az államhatalom kérdéseit.

A pogány aristotelesi filozófiának a XIII. században bekövetkezett renaissance-a az európai népek életében új korszak kezdetét jelenti. Az egyetemek, főleg Páris egyetemének katedráiról elhangzó tanok gyorsan elterjedtek mindenütt, ahol latinul értették és teljesen átformálták az emberek világnézetét. /2/ Olyan tételeket hangoztattak, amelyek a középkori val-

/1/ Bezold: i.m. 17.1.

/2/ Bezold: i.m. 26.1.

lások lelkiülettel homlokegyenest ellenkeztek: a teologia csak mese, a kereszténység a tudományok kerékkötője, a boldogságot csak itt e földön szerezhethük meg, mert a halál mindennek a végét jelenti, a tulvilági élet mesebeszéd. /1/

A vallási kétely, a pápaság körében elharapódzott visszaélések következtében az emberek felfogása az egyháztól, államtól, s a kettő egymáshoz való viszonyáról lényegesen megváltozott. A pápa már nem az a feltétlen, mindenkitől elismert feje a keresztény világnak, aki mint vicarius Christi császároknak, királyoknak parancsolt. Egyedül Krisztus, az Istenember volt rex et sacerdos egy személyben. Az a harc, amely a századfordulón Szép Filöp és VIII. Bonifác pápa között kitört, a gregorianizmus bukását s az állam politikai igényének az egyházzal szemben való felemelkedését jelenti.

Az állam már nem az ördög műve, hanem isteni eredetű, mely földi létünk boldogságát a " bonum commune "-t hivatott biztosítani.

/1/ Alois Dempf: Sacrum Imperium. 397.o.

A kor államszemléletének megfogalmazását Aquinoi Szent Tamás /: 1224 - 1274 :/ filozófiájában találjuk meg. /1/

Eszerint az emberi közösség, az állam egységes egész, az egyén csak tagja, része az egésznek. Az állam olyan és úgy működik, mint egy ember " quasi unus homo ". A részek szervesen összefüggenek egymással. Amint a kéz és a láb nem élhet az emberi szervezettel való összefüggés nélkül, úgy az egyén sem élhet izoláltságban. A közösség és az egyén egymáshoz való viszonyára vonatkozólag Szent Tamás az aristotelesi organizmus eszméjét veszi át: " az egész előbbre való a résznél ".

Az állam létrejövetele a természet rendje szerint történt az emberi munka közrejátszásával, de végső fokon mind a kettő az isteni akarat megnyilatkozása. Az állam, a *communitas perfecta*, a *felicitas communis* hivatott biztosítani, mert ha mindenki csak a saját érdekével törődne és nem lenne biztosítva intézményesen a közösség érdeke is, akkor a sok szembenálló egyéni érdek egymást semmisítené meg. " *Regnum est regimen multi-*

/1/ Tischleder, Peter: Ursprung und Träger der Staatsgewalt nach der Lehre des hl. Thomas und seiner Schule.

tudinis perfectae ad commune bonum ordinatum. "

Az államhatalom a nép morális organizmusában lakozik. Minthogy azonban ez a morális organizmus sok részből áll s minthogy mindenütt, ahol valami részekből áll, van valami, ami parancsol / aliquid principans / s van valami, ami engedelmeskedik / aliquid subjectum /, így az államban is kell lennie parancsoló és engedelmeskedő résznek. " Cuius est ordinare ad bonum commune ? Ordinare aliquid ad bonum commune est totius multitudinis, quia et in omnibus aliis ordinare in finem est eius, cuius est proprius ille finis ." A közösség nem gyakorolhatja az államhatalmat közvetlenül, hanem átadja, ráruházza egy személyre, vagy egy testületre, aki, vagy ami azonban csak másodlagos birtokosa a hatalomnak, az elsődleges birtokos a közösség marad, amely a hatalmat csak ideiglenesen és feltételesen adja ki kezéből. A persona publica hatalma tehát visszavonható, korlátozható, gyakorlásáért felelős a népnek. A hatalom lehet egy ember kezében, /: monarchia :/ több kiváló ember kezében, /: arisztokrácia :/ és az egész nép kezében. Mind a három forma jó, ha őszintén és igazán a közjót szolgálja. A közjóra

való állandó törekvés mellett az államhatalom birtokosának mindig tekintetbe kell vennie az isteni és természeti törvényeket. A fejedelem tehát nem közvetlen jogcim, mint pl. öröklés, fegyveres hódítás útján, de még nem is *dei gratia* uralkodik, hanem a nép választása alapján. A népnek ezen joga a természet rendje szerint van, az Isten akarata is "*gratia non destruit, sed supponit et perficit naturam.*" A közösség akaratában tehát Isten akarata jut kifejezésre. Szent Tamás szerint a fejedelem "*vicem gerens multitudinis*" uralkodik a közösség felett. A közösség önkormányzat alapján maga irányítja sorsát: "*multitudo libera, qua possit sibi legem facere.*"

Ha a fejedelem nem a közjót tartja szem előtt, hanem saját érdekét, sőt alattvalóit elnyomja, akkor már nem fejedelem többé, hanem usurpator, aki az uralomra való jogcímét eljátszotta s vele szemben a nép ellenállása nemhogy megengedhető, hanem kötelező.

Ennek az átalakulásnak volt szociológiai velejárója a klerikális középkori társadalomnak elvilágiasodása, mert

a kultura építői és hordozói sorába egyre nagyobb számmal léptek a művelt és gondolkodó laikusok, akiket kevésbé feszélyeztek az egyházi fegyelem előírásai. /1/

A virágzó középkor monarchikus államformájával szemben egyre nagyobb tért hódít a demokratikus gondolkodás, amely a népfelség elvének irányítása mellett kívánta felépíteni az államot és a társadalmat. Ezt az ókorban született, de az egész középkoron át továbbélő és az ujkort építő gondolatvilágot a legvilágosabban foglalta össze Pádúai Marsilius. /2/

Marsilius szülővárosa Padua köztársaság volt s így Marsilius már ifjúkorában magába szívhatta a demokratikus gondolkodást és tanulmányozhatta, maga előtt látta egy népszuverenitás eszméje szerint felépített városállam alkotmányát. Az 1300-as évek elején Párisba ment s ott a forrongó, erjedő szellemi életben, az egyre inkább demokratizálódó közvéleményben tovább érnek benne a szülővárosából magával hozott népfel-ségi gondolatok. /3/

/1/ Boér Miklós: A népszuverenitás eszméje a késői középkor irodalmában. / Bölcs. Közl. 1948. 46.o./

/2/ Marsilii de Padua: Defensor pacis. I - II.

/3/ Boér Miklós: i.m. 50.o.

Orvos és jogász volt, 1312-ben a párisi egyetem rektora, 1320-tól a teológiával is foglalkozni kezd és 1324-ben fejezi be Defensor pacis-át, ezt a pápaellenes antiklerikális munkát, amely őt, a szerzőségének kitudódása után, Bajor Lajos udvarába sodorta.

Marsilius a *communitas civilis* létrejöttét Aristoteles *Politica*-jára és *Oeconomia*-jára hivatkozva teljesen világi, pogány módon magyarázza. Az első emberpár még egy kis házban lakott, de az emberek elszaporodva falvakat / *vicus* / létesítettek, a kormányzást, biráskodást saját jogszokásaik alapján az öregek, a *pater familiaris*ok végezték. Majd tovább szaporodnak az emberek, tapasztaltabbak, okosabbak lesznek " *et instituta est perfecta communitas, vocata civitas* ". /1/

Miért létesült ez a *civitas*? " *Est enim civitas vivendi et bene vivendi gratia constituta* ". /2/ A helyes államforma az, ahol: " *unicus ad subditorum voluntatem, sive consensum regnat* ". /3/ Vagyis Marsilius a monarchiának előjogot ad a

/1/ Marsilius: i.m. III.5.

/2/ Marsilius: i.m. V.8.

/3/ Marsilius: i.m. VIII.3.

többi államformával szemben, de az ő monarchája nem sokban különbözik egy köztársasági elnöktől.

" Modus vero institutionis principatus est electio " /1/, a fejedelem nem Isten kegyelméből, vagy születési jog alapján uralkodik, mert a nép a szuverén, ez választja a fejedelmet. " Diximus potestatem factivam institutionis principatus seu electionis ipsius ad legislatorem, seu civium universitatem pertinere ". /2/ A fejedelmi hatalom öröklődése nem felel meg az állam érdekének, mert csak a választással lehet a legmegfelelőbb egyént trónra ültetni.

A törvényeket a nép hozza, vagy a nép által kiválasztott tekintélyesebb polgárok: " legumlationis auctoritatem humanam ad solam civium universitatem, aut eius valenciorem partem pertinere ... hec autem est civium universitas, aut eius pars valencior, que totam universitatem representat ". /3/ De mivel " stultorum infinitus est numerus ", " est igitur utilius per paucos legem ferri, quam per civium universitatem, aut ipsorum superfluum pluralitatem ". /4/ " Rursum in qualibet commu-

/1/ Marsilius: i.m. IX, 8.

/2/ Marsilius: i.m. XV. 2.

/3/ Marsilius: i.m. XII. 5.

/4/ Marsilius: i.m. XIII.1.

nitare civili sunt pauci sapientes et docti. Cum igitur per sapientes et doctos utilius lex feratur, quam per indoctos et rudos, videtur, quod ipsarum lacionis auctoritas ad paucos pertineat, non ad plures, aut omnes ... " /1/ Tehát: " ab omnibus congregatis civibus omnes eligantur experti, seu prudentes viri praedicti "... /2/, akiknek feladata lesz a törvényhozás, de a törvényeket, mielőtt azok érvénybe lépnének, ill., hogy érvénybe léphessenek elő kell terjeszteni a polgárok összességének: " in universitate civium congregata proponi debent " /3/ hogy, ha valaki a polgárok közül változtatni akarna rajtuk, megtehesse. Ezt már csak azért is meg kell tenni, hogy így is kitűnjön, hogy a fentebb említett sapientes et docti viri hatalmukat a néptől kapják: " auctoritatem hanc concesserit iam dicta universitas." /4/

Az így hozott törvényt a leginkább megtartják a polgárok: " lex illa melius observatur a quocumque civium, quam sibi quilibet imposuisse videtur .... hanc quilibet sibi statu-

/1/ Marsilius: i.m. XIII.1.

/2/ Marsilius: i.m. XIII.8.

/3/ Marsilius: i.m. XIII.8.

/4/ Marsilius: i.m. XIII.8.

isse videtur, ideoque contra illam reclamare non habet "./1/

Marsilius fejedelme tehát a nép pusztá hivatalnok, egyszer, mint civis principans-t említi. /2/ A hatalom birtokosa a nép, vagy a nép nagyobb része: " valentior pars civium considerata quantitate ". /3/

Marsilius szerint az egyház is alá van rendelve az államnak, a papság ugyanugy alkotórésze a társadalomnak, mint pl. a katonaság. Amint a katona biztosítja a békét és szabadságot, a pap az örök boldogság elérését segíti elő. " Quomodo a pugna, quae est actus, seu finis militaris habitus, hominibus in civitate libertas provenit et servatur, eodemque modo ab observatione preceptorum legis divine, quae finis est sacerdotii, provenit hominibus aeternae felicitas ... " /4/

A népfelségelmélet itt teljes tisztaságában áll előttünk. Minden jognak és hatalomnak birtokosa és tulajdonosa a nép, a néptől kapja esetleg meg feltételesen az uralkodó. Ilyenmódon természetesen a fejedelem és a hatalomnak esetleges

/1/ Marsilius: i.m. I.12.

/2/ Marsilius: i.m. I. 1.

/3/ Marsilius: i.m. I.12.

/4/ Marsilius: i.m. VII.10.

más birtokosa nem rendelkezik a reá ruházott hatalommal önkényesen, hanem szigorú szabályokhoz kötötten s ha ezeket a szabályokat nem tartja be, akkor már nem fejedelem, akkor el lehet csapni, sőt meg is lehet ölni, ha az állam, a közösség érdeke, a bonum commune ezt kívánja.

A könyvnek természetesen nagy hatása volt és Marsiliusnak, miután szerzősége kitudódott, menekülnie kellett a kuriális bosszu elől. Bajor Lajos udvarában örömmel fogadják, hiszen a Defensor pacis igazolása mindannak, amit Lajos akar. Amikor a középkor első és utolsó demokratikus császára 1329-ben seregével Rómába vonul és ott magát a néppel császárrá választatja, környezetének legbefolyásosabb embere Marsilius.

A hazai irodalomban Kézai Simon mester krónikájában találjuk az első nyomát a népfelség gondolatának. /1/ Kézai fiatal korában Itáliában járt, egyetemi tanulmányait ott végezte. /2/ Itt szivta magába a népszuverenitás elvét, hiszen a Rómában, Bolognában, Ravennában, Páduában levő jogi iskolákban a római jog diadalmas felujulása következtében a népfelség gon-

/1/ V.ö. Váczy Péter: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. sz.-ban. Károlyi Emlékkönyv. 546.1.

/2/ Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája. 147.o.

dolata már otthonos volt. Láttá itt Kézai e városállamok demokratikus kormányzását, ahol a *communitas*, a közösség volt az irányító.

Hazatérve 1283 - 85 között, tehát jóval Marsilius művének megjelenése előtt, megírta krónikáját, amelyben az Itáliában látott és tanult népfelségelméletét és *communitas*-eszmét hirdeti.

Ezen beállítottsága kitűnik pl. ott, ahol a *rectores* és a *ductores* választását adja elő: " *Huni... in unum congregati, capitaneos inter se, scilicet duces vel principes prefecerunt /1/, a bírákat és vezéreket tehát a hunok egyeteme jelöli, választja a maga soraiból. " ita quidem, ut si rector idem immoderatum sententiam definiret, *communitas* in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret, quando vellet. /2/ Ez ugyanaz az államfelfogás, amelyet az eddigiekben megismertünk. A hatalom igazi birtokosa a nép, amely a hatalmat az általa választott bírákra ruházza, azzal a feltétellel, hogy ha nem felelnek meg a követelményeknek, akkor megfoszthatja a kö-*

/1/ Szentpéter: *Scriptores*. I. 147.o.

/2/ Szentpéter: *i.m.* I. 147.o.

zösség őket a reájuk ruházott hatalomtól.

A communitas jelöli ki a vezéreket az egyes kalandozó hadjáratok végrehajtására is: "Lel et Bulchu per communitatem Hungarorum in Teutonium destinantur" /1/. Tehát a communitas az irányító, az egyén csak eszköz a közösség kezében. Kézai a régi magyar társadalmat homogén egésznek tekinti, ahol még nincs nemes és nem nemes: "Vitia itaque et excessus huius unum Hungarum ab alio separavit alias cum unus pater et una mater omnes Hungaros procuraverit, quorum unus nobilis, alter ignobilis diceretur, nisi victus per tales casus criminis haberetur." /2/

Nem kétséges, hogy Kézai a XIII. sz. végén kortársainak politikai igényeit akarta történelmileg igazolni. Ez az ideális állapot a hun - magyar korban volt, de elmerült az idő tengerében. "Consuetudo ista legitima inter Hunos sive Hungaros usque ad tempora ducis Geiche, filii Tocsun inviolabiter extitit observata." /3/ Géza fejedelem korában a kereszténység felvétele / antequam baptizati fuissent Hungari et effecti

/1/ Szentpétery: i.m. 169.o.

/2/ Szentpétery: i.m. 148.o.

/3/ Szentpétery: i.m. 147.o.

christiani /,/1/ és az idegeneknek ezzel együttjáró beköltözése jelentette ennek a szép kornak a végét. Kézai a gyűlölet hangján ír az idegenekről, akiknek fegyvere semmisítette meg a régi jó államot s hozta a magyarok nyakába az idegen királyságot. Kesereg Koppánynak és társainak sorsa felett, akiket gyalázatos szolgaságra taszítottak. Ez a kereszténygyűlölet és pogányrajongás a XIII. században a kunok beköltözésének következtében sok magyar lelkében felébredt, mert a kunok élete a régi, jó pogány szokásokra emlékeztetett.

Kézait a megyében szervezkedő kisnemesség szócsövének kell tekintenünk, akik, mint szolgabírák, már tagjai a nemesi megye törvényszékének s a fehérvári törvénytágra is elküldik követeiket. Mindez arra mutat, hogy a társadalom, amely eddig nem vett részt a kormányzás és törvénykezés munkájában, most részt kér abból és ezt az általánosan a levegőben lévő community-eszmét használja fel arra, hogy a népfelség gondolatnak irodalmi megnyilatkozása és a múltba való visszahelyezése által a történeti alapot megadja ennek a Kézai idejében még nagyon is új eszmének.

KERESZTÉNYSÉG ÉS RENDISÉG.

Ennek az irodalomban található *communitas* eszmének politikai vetülete a rendiség kialakulása. E tanok törvényesítették az alattvalók politikai igényeit. Eddig a tagok az államéletben igen kis szerepet játszottak. Az organikus államszemlélet szerint azonban, amint az emberi test csak akkor életképes, ha benne tökéletes harmonia van, ugyanugy az államot, ezt a "*corpus mysticum*"-ot is a fej és a tagok harmonikus munkája élteti. A tagok most fokozatosan előtérbe nyomulnak, az uralkodó hatalmát korlátozva politikai jogokat követelnek.

A "*tagok*", "*nép*", "*communitas*" kifejezésekkel azonban vigyáznunk kell. Nem szabad mai értelemben használnunk. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a középkorban vagyunk. A középkor pedig nem ismerte az állampolgársági jogegyenlőséget, a középkor a privilégiumok kora. A privilégium jogosít a közéletben való részvételre. Ezért, ha "*nép*"-ről, "*communitas*"-

ról, stb. beszélünk, e szavak mögött a lakosságnak csak kiváltságos rétege huzódhat meg. A jogtalanok nagy tömegét ki kell zárnunk. " Nép " alatt csak nemesek értendők, " communitas " alatt csak " communitas nobilium ".

A rendiség lényege abban van, hogy a lakosság kiváltságos rétegén belül az azonos privilégiummal s körülbelül azonos vagyonnal rendelkező egyének egységgé szervezkednek, hogy az uralkodóval szemben az országot képviseljék. /1/

A rendiség elterjedésére vonatkozó vizsgálatok azt mutatták, hogy a rendiség a keresztény Europa területére korlátozható. /2/

A kereszténységben kell tehát lenni azoknak az adottságoknak, amelyek előmozdították a rendiség kialakulását.

Igaz ugyan, hogy az alattvalók és az uralkodó közötti kölcsönös kötelezettség egyetemes emberi tulajdonság, de ez a mag nem fejlődhetett ki mindenütt egyformán. Keleten az uralkodó isten, vagy legalábbis különös kegyeltje annak. A no-

/1/ Hintze, Otto: Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes. H.Z. Bd. 141. 229.o.

/2/ Hintze, Otto: Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung. H.Z. Bd. 143. 1.o.

mád népeknél a fejedelem uralma szinte a világ teremtésével egy- jelentőségű kozmikus adottság, amelyen ember nem változtathat.

/1/ Ez a felfogás természetesen a korlátlan abszolútizmushoz, az alattvalóknak a kormányzásból való teljes kikapcsolásához vezetett. Bár ilyen képzetek az európai népek életében sem hiányoztak, a nagy különbség és fordulópont a kereszténység felvételében jelentkezett.

Az egyházi felszentelés ugyanis már eleve magában foglalja az uralkodó hatalmának megkötését azáltal, hogy az uralkodót is kötelezi bizonyos törvények megtartására. A szertartást végző főpap ugyanis mintegy feltételekhez köti a felszentelést: hajlandó-e a katolikus hitet megtartani és jócselekedeteket gyakorolni, hajlandó-e a hitet, az egyházat megvédeni s az országot az atyák törvénye szerint kormányozni. /2/

E feltételeknek megtartása nemcsak lelkiismereti kötelessége a királynak, hanem erre kötelezi őt az alattvalók akklamációja is. A szertartást végző főpap ugyanis a jelenlévőkhöz is kérdést intéz, hajlandók-e elismerni uruknak a fejedel-

/1/ Deér: Pogány magyarság, keresztény magyarság.

/2/ Deér: I.m. 148.o.

met. Erre a válasz a hivek akklamációja. /1/ Ennek a szertartásnak a későbbi fejlődés szempontjából azért van nagy jelentősége, mert a nyilvánosság előtt történt és ezeknek a keresztény képzeteknek a pogány-antik reminiszcenciákkal való összekapcsolódása tette lehetővé annak a tannak a kialakulását, amelyet az előzőekben vázolni igyekeztünk.

A felelősséggondolat a keresztény uralomfelfogás alkotórésze. A király nemcsak lelkiismeretében, Isten előtt felelős, hanem alattvalói előtt is. S ha szembehelyezkedik az eléje szabott feltételekkel, akkor már nem király többé, hanem zsarnok, akinek alattvalói nem kötelesek engedelmeskedni. /2/

Hazánkban a keresztény királyeszmény megtartásának ellenőrzését az alattvalók a hagyományok, a szokások megvédésébe burkolják, /3/ de e vallásos színezet mögött már a XIII. században politikai követelések húzódnak meg.

A kereszténységben gyökerezik tehát a kollektív felelősség gondolata. A nemesség felelősnek érzi magát az orszáért, a királyért, a szentistváni hagyományokért s e fele-

/1/Deér: I.m. 149.o.

/2/Deér: Közösségérzés és nemzettudat a XI-XIII. századi Magyarországon. 107.o.

/3/ Deér: Heidnisches und Christliches... 5-15.o.

lősségben egymásra találhatnak, s ez az egymásra találás hozza meg a nemesi vármegye létrejöttének lelki feltételeit. E lelki előfeltételekből fakad a " *communitas nobilium* " öntudata, amely megerősödve a népszuverénitás tanaival a gyakorlati megvalósulás útjára lép és létrejön a nemesi vármegye, majd az országgyűlés mind szélesebb hatáskört kap. A társadalom felelősségtudatától és ellenőrző jogkörétől már csak egy lépés a népfelségi gondolat.

Nagy mértékben hozzájárult a rendiség kialakulásához és megerősödéséhez a nemzeti királyságok keletkezése. Amíg keleten az egyház és az állam együttesen uralkodtak, az alattvalók felett, addig nyugaton az egyház és az állam közötti rivalizálás útját állta annak, hogy a császárság és pápaság a keresztény világot egy nagy egységbe foglalja. A pápaság maga is előmozdította - a császárság hatalmát ellensúlyozandó - a kis, nemzeti királyságok keletkezését. Elég itt utalnunk Lengyelország, Csehország, Magyarország keletkezésére. Ezeknek a nemzeti királyságoknak egymás közötti harcai az uralkodót tehetősebb alattvalói támogatásának igénybevételére utaltak. Ezek

készséggel támogatták is, de természetesen nem ingyen, hanem jogaik, privilégiumaik megerősítése fejében. A privilégiumot sokkal könnyebb megszerezni egy tömegnek, mint egyeseknek, másrészt pedig a privilégiumok megvédése sokkal könnyebb, ha sokan összefognak.

Az egyház maga minden erővel előmozdította a rendiség fejlődését s az uralkodóval szemben az alattvalók pártjára állt. Elég itt utalnunk a klérus 1222-ben, 1231-ben, vagy XIV. században az Anjouk abszolutizmusával szemben tanúsított magatartására. Közvetve segítette elő a rendiség megerősödését az egyház Franciaországban 1302-ben, de Németországban, Angliában, stb. szintén szerepe volt az egyháznak a rendiség megerősödésében.

Meg kell emlékeznünk itt még - a rendiségről általánosságban szólva - a rendiség még egy fontos tulajdonságáról: a rendi dualizmusról. A rendek privilégiumokat élveznek, ezekért azonban az ország érdekében tevékenykedniök kell. A katonai és pénzügyi tekintetben cselekvőképes lakosság jelentősége ugyanis nemcsak abban van, hogy az uralkodó hatal-

mát korlátozzák, nemcsak ellenállási jogukat hangoztatják, hanem az államkormányzásban az uralkodót consilio et auxilio támogatják. A rendeknek az államkormányzásban való részvétele azonban nincsen szabályozva, hanem a körülményektől, a király és a rendek közötti mindenkori viszonytól függ. Az erőskezű király visszaszorítja a rendeket, gyöngé király esetén azonban a rendek kerekednek felül.

Ez a tanok első megfogalmazója azonban, mint látható, nem Párizsi Marsilius, hanem Aquinói Szent Tamás. Magyar viszonylatban pedig a népfelügyelet elmélet első hirdetője Kézai Simon mester. Igaz ugyan, hogy a magyar rendi állambiztonság első megfogalmazását csak Werbőczyknál találta meg, a Van alapjai már Kézainál adva voltak.

Igaz, és ehhez hasonló tanok nem máshol-holnapra alakulnak ki, hanem hosszú fejlődésre van szükségük a kialakult elméletek csak lassan öltenek testet a politikai életben. A csira már Kézainál adva van. Károly Róbert alatt a rendek már az ország ügyeinek véslik magukat "se regni nostri membra existant". Így is Károly Róbert 1313.-iki országgyűlési meghívó

A MAGYAR RENDISÉG.

Láttuk az előzőekben, hogy a rendiség kialakulása párhuzamosan halad az irodalomban található organikus államtannal és népfelség elmélettel. E tanok első megfogalmazója azonban, mint láttuk nem Paduai Marsilius, hanem Aquinoi Szent Tamás. Magyar viszonylatban pedig a népfelség elmélet első hirdetője Kézai Simon mester. Igaz ugyan, hogy a magyar rendi államszemlélet végső megfogalmazását csak Werbőczynél találta meg, a tan alapjai már Kézainál adva voltak.

Ilyen és ehhez hasonló tanok nem máról-holnapra alakulnak ki, hanem hosszú fejlődésre van szükségük s a kult elméletek csak lassan öltönek testet a politikai életben. A csira már Kézainál adva van. Károly Róbert alatt a rendek már az ország tagjainak vélik magukat " se regni nostri membra existimant ". Így ír Károly Róbert 1313.-iki országgyűlési meghívó

levelében. /1/

A szentkorona, mint a királyi hatalom előfeltétele, amely nélkül a király uralkodása jogtalan, már Károly Róbert koronázásakor előttünk áll. Zsigmond 1435.-i második decretuma szerint a rendek " totum corpus regni representant ". /2/ A szentkorona tan első megfogalmazásával pedig Ulászló koronázása alkalmával találkozunk, 1440-ben.

Amidőn van erőskezű király, aki az ország egységét, a jog érvényességét, az élet normális folyását biztosítani tudja, nincs szükség ilyen tanra. Zavaros állapotok, királytalan idők, gyöngé királyok teszik szükségessé a szentkoronának minden jog forrásául és az államhatalom szimbolumául való feltüntetését, amely szentkorona az ország területi és népi integritását a király helyett biztosítja. A szentkoronatan a népfelség elméletből fakadó organikus államtan jellegzetesen magyar válfaja, amely különösen illetett ennek a középkori, misztikus, lovagi kor-

/1/ Fejér: Cod. Dipl. VIII. 2. 164.o.

/2/ Corpus Iuris I. 252.o.

nak a hangulatához.

A rendi dualizmus már említett természetéből kifolyólag a rendiség és így a rendi államszemlélet is csak gyöngye király alatt erősödhet meg.

A magyar társadalom rendekre tagolódása már az Árpád-korban megindult. S ha de jure nem is, de facto az Árpád-kor végén három rend van, mely magának politikai jogokat igényel: a főpapság, a főurak és a köznemesség rendje. /1/ Ezeket közös névvel uralkodó osztálynak nevezhetjük, akik közvetlen uralmuk alatt tartották a személyükben hozzájuk kötött termelő jobbágyságot, tulajdoni jogokat gyakoroltak a feudalizmusban legfontosabb termelőeszközön, a földön, s a társadalom termelő rendszerében így elfoglalt uralkodó helyzetüknél fogva arra kényszerítették a jobbágyságot, hogy átengedjék nekik munkájukat. /2/

Az egyház már a királyság megalakulása óta kiváltságokat élvezett. A klerikusok, az egyházi hatalom viselői, már a királyság bölcsőjénél is fontos szerepet játszottak

/1/ Ferdinandy: Rendi elemek a magyar alkotmányban. 21.1. /2/ Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. 279.o.

és ezért, valamint tanultságuk révén korán elkülönültek a világi társadalom tagjaitól, kiváltságokat élveztek, amelyek között a különállás szempontjából legfontosabb, hogy csak egyházi bíróság ítélkezhetett felettük. /: Privilegium fori :/ Az egyház megerősödése Kálmán király idején még fokozódik. Kálmán a gregorianizmus embere volt s a papságot fontos előjogok birtokához juttatta. Nemcsak az investitúráról mond le, nemcsak a világi befolyástól szabadítja meg az egyházat, hanem ezen túlmenően az egyháznak világi ügyekben is jelentős szerepet biztosít, így az igazságszolgáltatásban, az egyházi törvényhozás pedig független lett minden világi befolyástól s kizárólag az esztergomi érsek vezetésével ülésező főpapi gyűlés feladata lett. Az aranybulla 1231.-i megújítása a király ellenőrzését az esztergomi érsek feladatává teszi, 1233-ban a beregi egyezségben /1/ pedig a király megerősítette és biztosította a papság kiváltságait : " Contra eorum privilegia scienter non venimus ". A király esküvel fogadta, hogy a papság törvénykezései, adómentességi, sószállítási privilegiumait tiszteletben tart-

ja s gondoskodni fog, hogy alattvalóit is tiszteletben tart-
sák. A gregorianizmus magyarországi győzelme után a király régi
tekintélyéről nem lehetett szó, mert az egyház olyan fegyverek
birtokába jutott, amelyekkel az eszményeivel és akaratával
szembehelyezkedő királyt könnyen térdre kényszerithette. Az
egyházi rend a magyar társadalom ur - jobbágy osztálytagozódá-
sának megfelelően két csoportra oszlott: a főpapság és az alsó
papság csoportjára. Előbbiek az egyházi nagybirtok tulajdonosai
s rendszerint a világi uralkodó osztály felső rétegéből kerül-
tek ki, utóbbiak, a szegény falusi plébánosok, a jobbágyságból,
vagy a szegény köznemességből kerültek ki. /1/

Ezzel egyidőben indult meg a világi előkelők
rendjének kialakulása is. A XI - XII. századi külháborúk, Hor-
vátország és Dalmácia meghódítása és az ebből a hatalmi emelke-
désből fakadó külpolitikai bonyodalmak elintézéséhez nem volt
elégleges a királyság magánbirtokaiból származó erő, e háborúk
a királyt tehetősebb alattvalói segítségének igénybevételére
utalták. Ezek segítették is, de természetesen nem ingyen, ha-

/1/Molnár Erik: i.m. 291.o.

nem birtokadományok és kiváltságok fejében. Befolyásuk ennek megfelelően az államélet minden fontosabb terén érezhető volt, ami különösen az alattvalói konszenzus fontosságában nyilvánult meg. E konszenzus a hadi, diplomáciai és egyházi kérdések, sőt még a király magánügyeinek intézésében is döntő fontosságu lett. /1/ És erre az egyre inkább nélkülözhetetlenné váló hozzájárulásra való hivatkozást királyaink egyre ritkábban mulasztják el. E nagybirtokos arisztokrácia részben a király környezetében él, mint előkelő országos tisztségek viselője, részben a királyi várbirtokokat kormányozza. Különösen ez utóbbiak, a királyi megyéket irányító várispánok, amugy is nagy magánvagyonukat még a királyi megye jövedelmeivel is növelték. A megyéispánok ugyanis valósággal kisajátították maguknak a királyi várbirtokokat. Lehetővé tette ezt egyrészt a királyi birtokoknak az ország területén való szétszórtsága, másrészt az árpád-házi királyok kezdetleges terménygazdálkodása. A megye jövedelmének sokszor 2/3 részét az ispán fizetés címén magának tartotta meg s csak a fennmaradó részt bocsátotta a király rendelkezésére.

/1/ Deér: Pogány magyarság stb. 175.o.

zésére, amikor az kíséretével bejárta a megyéket. Ilymódon nem a király fizette az ispánokat, hanem ezek fizették a királyt./1/ Ezek a nagybirtokosok a XII. század végére annyira megerősödtek, hogy az előkelő tisztségeket, az ország ügyeinek intézésére való befolyásukat nemcsak, hogy jogosnak tartják, hanem azt egyenesen megkövetelik. E követeléseknek Anonymus adott történelmi alapot. P. mester a fejedelemség létrejöttét a hét vezér " szabad akarat- tal és közös hozzájárulással " történt választásának tulajdonit- ja. /2/ A vezérek Álmossal olyan szerződést kötnek, amelyek nem egyebek Anonymus és kortársai vágyálmánál. Így meg kell ígérnie a fejedelemnek, hogy az ország javain megosztozik a vezérekkel és azok ivadékaival és őket az ország tanácsából és tisztségei- ből kizárni soha sem fogja. /3/ A Névtelen krónikája szerint a nagybirtokosok rendi öntudata már ébredezőben van, az országos tisztségekre jogot formálnak, az idegenek tisztségviselése ellen Anonymus erősen kifakad. A Vérszerződés utolsó pontja pedig ki- mondja, hogy " örök átok sujtsa " azt, aki a szerződést megszeg- né. /4/ E pont, bár tisztán elméleti alapon és még csak az elő-

/1/ Molnár Erik: i.m. 301.o.

/2/ Szentpétery: Scriptores.... I. 40.o.

/3/ Szentpétery: i.m. 41.o.

/4/ Szentpétery: i.m. 41.o.

kelőkre vonatkozóan, de mégis előfutárja a népfelség elmélet későbbi megnyilatkozásainak.

A II. András korában meginduló birtok adományozások még nagyobb anyagi erőkhöz juttatták ezt az arisztokráciát. A XIII. századtól kezdve mind gyakrabban olvasunk az immunitásnak világiak számára való adományozásáról. /1/ A magánhatalommal felruházott birtokarisztokrácia annál jobban tudta a saját érdekeit szolgálni, mert nem történt gondoskodás aziránt, hogy az egyházi és világi nagyurak birtokaik nagyságának arányában legyenek az állam iránti kötelesekkel terhelve. /2/ IV. Béla uralkodása elején a nagybirtokosok hatalmának megtöréséhez erős kézzel fogott hozzá, de a tatárjárás szomorú tapasztalatai világosan mutatták, hogy alattvalóinak segítségéről ő sem mondhat le. Nemcsak az adománybirtokok felülvizsgálása szűnt meg, hanem újabb birtok adományozások történnek, de a birtokosokat kővárak építésére kötelezte. Vagyis IV. Béla uralkodása alatt a nagybirtokosok nem jelentenek veszedelmet, hiszen azok

/1/ Váczy Péter: Immunitas és iurisdictio. Bécsi magyar tört. int. évk. 1931. 27.o.

/2/ Timon Ákos: Magyar alkotmány és jogtörténet. 144.o.

erejét a király az ország érdekeinek szolgálatába állította, de annál veszedelmesebbek voltak gyengébb királyok, királytalan idők esetén.

E kővárak lettek az oligarchia fészkei, amelyeknek megtörése még olyan erőskezű királynak is, mint Károly Róbert, sok évi munkájába került. Az Anjouk a régi arisztokrácia hatalmát megtörték ugyan, de ujjal kellett helyettesíteniök, hiszen a nagyhatalmi külpolitika folytatásához az alattvalók támogatása feltétlenül szükséges volt.

A harmadik réteget a társadalomnak, amely mások munkájából él és jogokat követel magának, a köznemesek alkotják. A köznemesség kialakulásának és felemelkedésének útját is a királynak az állam érdekében tett szolgálatok egyengetik. Ugyanis nemcsak a nagybirtokosok katonáskodtak, hanem a kis és középbirtokosok is, akiknek szintén meg volt az anyagi feltételük ahhoz, hogy az elég költséges lovagi harcmódot gyakorolják. Ezeknek a szabadoknak a neve: servientes regis. A nemes itt "szolgálat" után serviens. /1/ A király zászlója alatt "per se et personali-

/1/ Váczy Péter: A kir. serviensek és a patrimoniális királyság száz. 1927. 410.o.

ter " harcolnak és e hadiszolgálat útján érdemekre tesznek szert, amelyeket a királyok tisztségek, vagy birtokok adományozásával jutalmaznak s így kiemelkednek a társadalomból, de e kiemelkedés alapja a vagyoni helyzet, amely őket érvényesülésre képessé teszi. /1/ Mellettük még sokakat vonz a nagy lehetőségeket magában rejtő katonai szolgálat, különösen az alacsonyabb néprétegeket, a várjobbágyokat, a félszabadokat, a libereket, /2/ akiket Kálmán király mentett meg a szolgasorstól azáltal, hogy a szabad denárok fizetése alól felmentette őket. /3/ Szívesen vállalták ezek a szegényebb néprétegek a katonai szolgálatot, hiszen ez emelkedést jelentett számukra, kikerültek a várispán joghatósága alól /4/ s a király zászlaja alatt vonultak harcba. Ez utóbbiak szolgálataikért nem mindig kaptak uri birtokot, hiszen a serviensek társadalmi csoportja eredetileg nem birtokadományon alapult, hanem a királynak tett szolgálaton. A paraszt-nemesek tömegei tehát ezekből kerültek ki. /5/ A várjobbágyok és liberek szolgálatuk révén szintén a király szolgálai

- I. 49.o.   /1/ Eckhart: Magyar alkotmány és jogtörténet.
                              /2/ Váczy: I.m. 395.o.
                              /3/ Magyar Miv. Tört. I. 184.o.
                              /4/ Holub József: A magyar alkotmánytörténelem
vázlata. 77.o.   /5/ Molnár Erik: i.m. 285.o.

/: servientes regis :/ lettek. /1/ Nemesnek, nobilisnak ekkor az előkelő, a király környezetében élő nagybirtokosokat nevezték, /2/ akik nyugati mintára páncélos lovagi felszerelésben hadakoztak, míg a királyi serviensek egészen a tatárjárásig könnyű fegyverzetűek voltak. /3/ IV. Béla világosan látta, hogy a tatárok ellen csak a páncélos lovagi sereg harcolhat sikeresen, ezért most már nemcsak a katonák, hanem a nehéz fegyverzetű lovagok számának szaporítása volt fontos. A hadiszolgálat most már nemcsak vitézségi, hanem elsősorban pénzkérdés lett. Pedig a király a várható újabb tatártámadással szemben igyekszik minél ütőképesebb hadsereget szervezni. A királyi serviensek nem akarják abbahagyni a katonai szolgálatot, hiszen ez egyet jelentett volna nemességük elvesztésével. A tehetősebbek be is tudják szerezni a költséges felszerelést, lovat, páncélt, stb., a szegényebbek pedig vagy beállnak a király, vagy egy más birtokos familiájába, aki biztosítja számukra a felszerelést, vagy elvesztik nemességüket és a szolgák közé süllyednek. /4/ A servien-

/1/ Váczy: I.m. századok 927. 389.o.

/2/ Mályusz Elemér: A magyar köznemesség kialakulása. száz. 1942. 277.o.

/3/ Mályusz: I.m. 294.o.

/4/ Magy. Műv. Tört. I. 188.o.

sek továbbra is katonáskodó rétege a lovagi harcmódor révén előkelőbbé vált, hiszen ugyanúgy harcolt, mint a király környezetében élő nagybirtokosok, akik magukat nobiles-nek, nemesnek nevezték. Mályusz Elemér mutatott rá, hogy a lovagi harcmódor elsajátítása után a serviensek kezdik magukat nobiliseknek nevezni. /1/ A XIII. század közepétől egyre sűrűbben találkozunk a " de genere " kifejezéssel. /2/ Ugyanakkor az előkelők elhagyják a nobilis elnevezést és báróknak /: barones :/ nevezik magukat. /3/ A várjobbágyoktól elhagyott jobbágy nevet pedig a szolgák és a hozzájuk súlyedő liberek veszik fel s jobbágyoknak nevezik magukat, amely név ettől kezdve jelent szolgarendűt./4/

Ez az újonnan kialakult nobilis réteg, amely most már azonos a későbbi köznemességgel, védelmi, de ugyanakkor politikai célból is kialakítja a nemesi vármegyét. A királyi serviensek ugyanis a megyés ispánoktól függetlenül, csak a király hatalma alá tartoznak. / Aranybulla / Az országban szétszét lakó serviensek számára azonban a királyi udvar megszűnése hátrányos volt, nehéz volt minden apró-cseprő ügygel a

/1/ Mályusz: I.m. 294.o.

/2/ Holub: I.m. 78.o.

/3/ Mályusz: I.m. 277.o.

/4/ Magyar Műv. Tört. I. 188.o.

királyhoz fordulni, másrészt az előkelők natalmi tulkapásai arra ösztönözték őket, hogy olyan szervről gondoskodjanak, amely elintézi kisebb peres ügyeiket is, másrészt az esetleges natalmaskodók ellen is védelmet nyújt. /1/ A szervezkedést a zalamegyei nemesek kezdik meg 1232-ben, és kapnak a királytól engedélyt, hogy peres ügyekben sajátmaguk bíráskodjanak. A nemesi vármegye bírait iudices servientium / innen maradt a magyar szolgabíró szavunk / vagy iudices nobilium nevezik az oklevelek. A szolgabírák száma eleinte nincs megszabva, később III. András 1291-ben négy bírót engedélyez és innen általában megyénként négy-négy bírót találunk. E szolgabírák azonban eleinte természetesen nem rendelkeztek olyan tekintéllyel, hogy ítéleteiknek minden esetben érvényt szerezzenek. Ezért a megyésispánhoz fordulnak, akinek mint a király képviselőjének, már nem mertek el-
lentmondani. /2/

Természetesen a zalaiak példáját követték más vidéken élő serviensek is, hiszen hasonló körülmények voltak

/1/ Venczel: XI. 249.o.

/2/ Tagányi Károly: Megyei önkormányzatunk ke-
letkezése. 10.o.

országszerte. A királyi megye kereteiben jön tehát létre a nemesi megye és pedig egészen simán és szinte észrevétlenül, mivel a központi hatalom nem gördít akadályokat a fejlődés útjába. /1/ A serviensek önmaguk vállalták a királyi ispán főhatóságát, viszont a négy szolgabíró biztosította az ispán hatalmának korlátozását. Az új nemesi megyében a serviensek és a várjobbágyok közötti különbségek lassan eltűnnek és a XIII. század végétől kezdve közös névvel nobilisnek nevezik magukat. /2/ E megyében sajátmaguk intézik peres ügyeiket, s jóban-rosszban együtt élve, erős osztályszellem alakul ki bennük, amely annyira jellemezte a köznemesi rendet mindvégig.

A köznemesség tehát különböző társadalmi rétegekből tevődik össze. Az alapréteget a honfoglaló magyarok leszármazói alkották, /3/ akik többé-kevésbé elszegényedtek ugyan, de szabadságukat megtartották. A fejlődés során azonban más harcos elemek is / a várbirtok előkelőbbjei / hozzájuk csatlakoznak. Amikor azonban a volt királyi népek a társadalmi

/1/ Tagányi: I.m. 12.o.

/2/ Váczy: A kir. serviensek, stb. 263.o.

/3/ Molnár Erik: I.m. 283.o.

emelkedést elérik - már mint szabad nobilisek - a nemesi megye kialakulásakor újra, de most már önként az egykor elhagyott várispán tekintélyéhez huzódnak. /1/

A társadalom tehát magára veszi az állam feladatait, a meglevő politikai kereteket maga tölti ki tartalommal. Az ország megvédése már nemcsak a dinasztia feladata, hanem a társadalomé is, mint ahogyan a védelem oroszlánrésze a köznemességre és a nagybirtokosokra hárul. /2/ De a társadalom felelősnek is érzi magát az ország területének integritásáért. Az 1298. évi törvény XXI. cikke /3/ kiközösítéssel fenyegeti a királyt, ha nem igyekszik az ország elidegenített részeit visszaszerezni. Az elveszett területeket azért kell visszaszerezni: " ut regnum Hungariae, quasi quoddam ius totum, suarum possit partium integritate gaudere ". Ugyanaz a felelősség gondolat csendül ki az 1298.-i törvény bevezető szavaiból is: " A Szentlélek kegyelmét segítségül híván tárgyalni kezdetünk azokról, amiket a királyi Felség, az egész ország, az egyházi személyek,

/1/ Fekete Nagy Antal: Országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. Domanovszky emlékkönyv. 161.o.

/2/ Deér: Közösségérzés, stb. 110.o.

/3/ Kovachich: Supplementum.... I. 118.o.

valamint a többi rendek érdekében tanácsosnak véltünk. "

Az alattvalók azonban nemcsak a terheket veszik magukra, hanem ennek fejében jogokat is kívánnak: részt akarnak venni az ország kormányzásában. E törekvést jól illusztrálja az 1298.-i törvény XXIII. artikulusa, amely a királyi tanácsba két főpapot és két köznemest delegál: " ut curia regis honorificentius regi possit et regnum Hungariae decentius gubernari ". /1/ Az alattvalóknak a társadalomban elfoglalt helyét nem királyi kegy jelöli meg, hanem a jogok pontos körülírása.

A köznemesség fölfelé törekvése azonban nem állott meg akkor, amikor elérték a nemességet, hanem továbbmentek és most már a fő- és köznemesség közti különbség eltüntetésére törekedtek. /2/ E törekvés eredménye az 1351.-i törvény 11.pontja, amely kimondta: " universi viri nobiles .... sub una eademque libertate gratulentur ". A köznemességnek ez a " demokratikus " törekvése azonban ekkor még alig volt több holt betűnél, hiszen a középkorban a jognak és a közéletben való részvételnek

/1/ Kovachich: Supplementum. I. 119.o.

/2/ Magyar Műv. Tört. I. 186.o.

alapja a földbirtok. /1/ Természetes, hogy a birtok különböző nagysága maga után vonta a jogok különbözőségét is. De nemcsak a fő- és köznemesség közti különbséget igyekezett e törvény el-
tüntetni, hanem a köznemesség tarka színfoltokat mutató, terüle-
tenként és fajonként változó jogállását is igyekezett közös neve-
zőre hozni.

De nem csak a fő- és köznemesség között volt
óriási vagyoni és ennek megfelelően jogi különbség, hanem a köz-
nemesség sem volt sem vagyoni, sem jogi tekintetben egységes.
Ez természetes volt is, hiszen a köznemesség igen heterogén
elemekből tevődött össze. A nemesség nemcsak vagyoni, hanem te-
rületi és faji szempontok szerint is változatos jogviszonyokat
élvezett. Más az erdélyi és más a magyarországi nemesek hely-
zete, ismét más a Horvátországban és Szlavóniában élőké. Szin-
tén különleges nemesi jogokkal élnek a székelyek, az erdélyi
szászok, a turóczi jobbágyfiuk, a kunok, stb. /2/ A falvakkal
rendelkező köznemes mellett voltak egytelkes nemesek is. E sze-
gény nemesek a jobb megélhetés, vagy a nagyobb biztonság kedvé-

/1/ Timon Ákos: Magyar alkotmány és jogtörténet.
122.o.

/2/ R. Kiss István: Az egységes magyar nemesi
rend kifejlődése. 57 - 58.1.

ért hatalmas urak szolgálatába állottak, annak mintegy családját, familiáját alkotva. Innen a nevük: familiáris. Már az 1298. évi XXI. t.cz. megengedi a nemeseknek, hogy másoknak szolgálatába lépjenek, csak azt tiltja meg, hogy erre valakit kényszeríthessenek: " Item statuimus, quod nobiles servire valeant quibuscunque voluerint sua spontanea voluntate." /1/ A nemes, ha familiáris viszonyba lépett, nemesi jogait nagyobb részét megtartotta, de ura joghatósága alá tartozott. A nagybirtokos tényleges védelmet és megélhetést nyújtott familiárisainak, ezek viszont ennek fejében hadi és más szolgálattal /: pl. birtokkezelési :/ tartoztak. /2/ A familiáris és ura között csak magánviszonyról volt szó, önkéntes volt, mint a fent idézett t.cz. " sua spontanea voluntate " kitétele is mutatja és ennek megfelelően bármikor felbontható volt.

Bármennyire hangoztatta is tehát az 1351-es törvény az una eademque libertas elvét, egy Kán Lászlót, egy Laczkfy Istvánt, egy Garait, Czilleit még sem lehetett a

/1/ Kovachich: Supplementum. I. 129.o.

/2/ Szekfü: Serviensek és familiárisok. 25.o.

vármegye kereteiben élő szegény köznemessel egy kalap alá venni. De már maga az a tény is, hogy ennyire hangoztatni kellett az egyenlőséget, mutatja, hogy éppen nem volt egyenlőség. A főpapság az Árpád-korban elnyert pozícióját most is megtartja. Tudományos képzettségük miatt a főpapok fontos tisztségeket töltöttek be /: fő- és alkancellárság, stb.:/. Születési renddé nem alakulhatott át, mindvégig megmaradt foglalkozási rendnek.

A nemesi társadalom kialakulásával egyidőben indult meg a jobbágyság kialakulása is. A szolgák, valamint azok a szegény szabadok, akik katonai szolgálatot nem tudtak vállalni és így elvesztették kapcsolatukat az immár nemesivé vált szabad társadalommal, teljesen a földesur hatalma alá kerülnek. /1/ S amikor a serviensek és a régi várjobbágyságok nagy része a nemesi rend sorába emelkedett és felvette a " nobilis " elnevezést, ezek a gazdátlanokká vált " jobbágy " nevet veszik fel, amely név kívánatos volt a szolgák előtt, hiszen valamikor a földesuri népek legelölkelőbbjei voltak a jobbágyságok.

/1/ Timon Ákos: I.m. 147.o.

Természetesen a jobbágyság sem volt jogi szempontból egységes osztály. Három főcsoportot különböztethetünk meg köztük: az alsó csoportot, amely főleg a háborúkban elfogott harcosokból került ki " rabszolga jobbágyoknak " nevezhetjük, a középső csoportot " örökös jobbágyoknak " nevezhetjük, akik főleg a harc nélkül meghódított őslakók voltak, a felső csoport pedig a " szabad jobbágyok "-ból állott, akik urukhoz nincsenek személyükben feltétlenül hozzákötve, mert ezt szabad költözési joguk alapján elvileg más urral cserélhetik fel. /1/ Ez utóbbiak elsősorban az ur natalom alá került szabad magyar dolgozókból s mellettük az ur szolgálatba lépett külföldi telepesekből sorozódtak. /2/ A jobbágyság politikai szempontból teljesen jogtalan volt, s így az államéletben nem juthatott szóhoz.

/1/ Molnár Erik: I.m. 236.o.

/2/ Molnár Erik: I.m. 247.o.

A TÖRVÉNYHOZÓ HATALOM FEJLŐDÉSE.

Bár elvben a törvényhozást a nemzet részvételével kellett gyakorolni, a valóságban a törvényhozói hatalom hazánkban V. István idejéig a király kezében volt. Éppen ezért ezen időből származó törvényeink mai értelemben véve inkább rendeletek /: ordinationes, statuta :/. A királyi tanács résztvett ugyan a dekretumok hozásában, de csupán tanácsadó testületként, semmi kezdeményező joga nem volt. /1/

Nyugaton hasonló volt a helyzet. Angliában a király mellett a curia regis működött tanácsadó testületként. Tevékenysége természetesen csak formaság volt, mert csak a XIV. század második felében válik szükségessé az alattvalók hozzájárulása a törvényhozáshoz. /2/ Franciaországban szintén működött egy curia regis, feladata azonban itt is csak tanácsadás, a király

/1/ Hóman-Szekfü: Magyar Történet. II. 39.o.

/2/ Hatschek: Englische Verfassungsgeschichte.

támogatása cum consilio, mert a törvényeket " de plenitudine regiae potestatis " a király hozza. /1/

Hazánkban csakugy mint nyugaton, az országos törvénylátó gyűlés kezdetben csak a törvénykező hatalmat gyakorolta. Királyaink évente tartottak Székesfehérvárott törvényt napot, eleinte Nagyboldogasszony napján, később, talán Szt. László uralkodásától, Szt. István napján, amikor ott minden alattvaló a király elé járulhatott és elpanaszolhatta ügyes-bajos dolgát. E gyűlések azonban csak törvénykező és nem törvényhozó gyűlések. Helyesen tenát országos gyűlésnek nevezhetjük, szemben a későbbi országgyűléssel. E törvényt napok fontossága idővel folytonosan növekedett. Alkalom nyílt itt a királyi tisztviselők részéről történt gravamenek orvoslására, /2/ ami mind a király, mind a rendek szempontjából fontos volt. A rendek itt elégtételt kaptak, a király pedig így nem hivatalos úton szerezhette tudomást tisztviselői sáfárkodásáról. Az Aranybulla tanúsága szerint e törvényt napokon már országos erejű dekretumok kiadására tudták

/1/ Holtzmann: Französische Verfassungsgeschichte. 220.o.

/2/ Kérészy Zoltán: A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig. 57.1.

rávenni a királyt. Az Aranybulla 14. pontja az ispánok ellenőrzését és felelősségrevonását az országos gyűlés feladatává teszi: " si quis comes se honorifice ... non habuerit... coram omni regno dignitate sua spolietur." Az 1231-es megújítás pedig a nádor elmozdítását engedi meg: " si palatinus mele administraverit negotia regis et regni, supplicabunt nobis, ut utiliorem loco eius constituamus, quem volumus..." /1/ Az Aranybulla 31. pontja a király elmozdítását teszi lehetővé, ha nem az ország érdekeit tartja a legelső és legfontosabb kötelességének. Az országgyűlés tenát egyre fontosabb szerepet kap.

Az 1267. évi decretum megyénként 2-3 nemes megjelenését írja elő: " De quolibet comitatu duo vel tres nobiles debeant convenire!"/2/IV. Béla egy másik helyen így ír: " cum universi nobiles regni nostri seu servientes regales apud Strigonium communem fecissent congregationem.... " /3/ A Szent István-napi fegyveres gyülekezetek fontossága folyton emelkedett s 1277-től kezdve a törvénytörvények generalis congregatio regni,

- 102.o.
- /1/ Kovachich: Vestigia comitiorum apud Hungaros.
  - /2/ Kovachich: I.N.: Sylloge decretorum... I. 13.o.
  - /3/ Hazai okmánytár. VIII. 109.o.

parlamentum publicum regni elnevezések alatt valóságos törvényhozó gyűlések lettek. /1/ 1290-ben az országgyűlés már igényt tart arra, hogy az ország báróit, a királyi udvar méltóság viselőit rendszeresen ellenőrizze. Törvényben mondják ki / XXV.t. cz./, hogy az ország összes bárói és nemesei évente egyszer Fehérváron tartoznak összegyűlni, hogy ott az ország állapotáról tanácskozzanak, a bárók működését megvizsgálják " hogy melyik, miképen jár el tisztében és védte meg az ország jogait ", hogy azután érdemük szerint jutalomban, illetőleg mulasztásukért büntetésben részesüljenek.

A törvényhozásban való részvétel az 1298.évi decretum szerint felülről kapott engedményből származik: " accepta auctoritate ex consensu domini regis, et baronum totius regni. " /2/

Az Anjouk nem tartanak országgyűlést és a szabadság régi védője, az egyház emeli fel ez ellen a szavát, s 1318-ban a kalocsai zsinaton kiátkozással fenyegeti Károly Ró-

/1/ Hóman- Szekfü: Magyar tört. II. 39.o.

/2/ Kovachich: Supplementum. I. 91.o.

bertet, ha nem tart országgyűlést, mire Károly össze is hívja az országgyűlést Rákosra. /1/ 1338-ban a magyar püspöki kar panasszal fordul XII. Benedek pápához, hogy a szent királyok adta nemesi kiváltságok megsemmisültek és a nemesek gyűléseit, amelyiken az ország ügyeit intézni szokták, betiltották. " Ve-titos esse generales conventus. " /2/ Az ország ügyeinek inté-zésébe az Anjouk alatt csak a nagybirtokosok gyakorolnak be-folyást a királyi tanács útján. A köznemesség nem igen jut szóhoz, Nagy Lajos csak 1351-ben tart országgyűlést, amikor a bárók és a nemesek a király elé járultak és emlékezetébe idéz-ve a nápolyi hadjáratok alatt tett hű szolgálataikat, az Arany-bulla megerősítését kérték tőle.

Mária királynő és Zsigmond is több országgyű-
lést tartanak és ezeken a köznemesség szerepe is egyre növeke-
dett, egyrészt a zavaros viszonyok, másrészt a nemesi megye
megerősödése következtében.

Királyaink számára a nagybirtokos főurak ha-
talmának ellensúlyozására a köznemesség felkarolása volt az

/1/ Kovachich: Supplementum. I. 266.o.

/2/ Fejér: Cod. Dipl.VIII. 4. 321.ő.

egyetlen ut. A köznemességnek pedig az országgyűlésen volt alkalma, hogy beleszóljon az országos ügyek intézésébe,

Az eleinte az igazságszolgáltatás számára tartott székesfehérvári törvényt nap törvényhozó gyűléssé alakul, amely a király akadályoztatása esetén is igen jelentős közjogi elveket iktat törvénybe, /1/ ugyanis, amint a törvényt napot a király akadályoztatása esetén a nádor hívja össze, ugyanugy a király akadályoztatása esetén az országgyűlést is a nádor hívja össze, mint a király állandó helyettese. Így tehát megvolt a törvényes lehetősége a királyi hatalom korlátozásának is.

A parlament nemcsak nálunk, hanem nyugaton is a törvénylátó gyűlésekből fejlődött ki. Így pl. Angliában 1295-ig törvénylátó gyűlésekről olvasunk. /2/

A nép a maga alkotmányos jogait az országgyűlésen gyakorolhatja közvetlenül, ahol minden szabad ember megjelenhetett és előadhatta véleményét. Különösen ott vált fontossá az országgyűlés, ahol az alattvalókat közvetlenül érdeklő

/1/ R. Kiss István: Az 1386. évi országgyűlések. 1913. 728. l.

/2/ Hatschek: I.m. 208. o.

ügyekről: az adó megajánlásáról, a törvényhozásról volt szó. A háboruk miatt az államkiadások növekedtek s ebből kifolyólag szükségessé vált az adók folytonos emelése s ez az adóemelés tette lehetővé, hogy a törvénylátó gyűlés alkotmányos szervvé változhatott. /1/ Az volt ugyanis az alapelv, hogy az adóemeléshez minden szabad embernek hozzá kell járulnia, Angliában pl. megtörtént, hogy egy apát nem akarta az adót befizetni, mert azt az országgyűlésen az ő személyes beleegyezése nélkül vetették ki. /2/

Angliában 1314-ben törvényben mondják ki, hogy a király az országgyűlés hozzájárulása nélkül semmiféle adóval nem terhelheti alattvalóit. /3/

Az országgyűlésre a király hívjameg a rendeket. Az országgyűlés helyét és idejét meghívólevélben közli velük, Igen érdekes Károly Róbert 1318-ból való meghívólevele, /4/ amely a modern mentelmi jogra emlékeztető módon biztosítja az országgyűlés résztvevőit arról, hogy véleményüket szabadon el-

/1/ Kérészy Zoltán: I.m. 86.1.

/2/ Hatschek: I.m. 209.o.

/3/ Hatschek: I.m. 224.o.

/4/ Kovachich: Supplementum. I. 266.

mondhatják és hogy sem oda-, sem visszautaztukban bántódás nem éri őket: " omnibus et singulis ad congregationem convenientibus..... pronunciamus, quod ad eandem congregationem venire ibidemque consistere atque ad propria remeare valeant libere et secure ", s aki e rendelkezés ellen vétene, még ha a király is az, kiközösítéssel bűnhődjék.

Az adóemelés tehát arra kényszerítette a királyt, hogy módot találjon arra, hogy ilyen esetek ne forduljanak elő. Az alattvalói hozzájárulás legbiztosabb és legkönnyebb módja a törvényhozó gyűléseken volt elérhető. A gyűlés hatásköre ekkor kiszélesedett: a korábbi birói feladat mellett részt kapott az adóemelésben, a törvényhozásban, sőt a királyi hivatalnokok feletti ellenőrzés is feladata lett. A király az országgyűlés tárgyát vagy előre közli a rendekkel, mint pl. Zsigmond 1433-ban, vagy pedig, miután a kitűzött időben és helyen a rendek összegyűltek, a király, vagy megbízottja előadja az indítványokat. A rendek ekkor külön-külön tárgyalják a dolgot, végül a köznemesek elhatározásukról tájékoztatják a királyt és a főrendeket. Franciaországban az egyes rendek szintén külön tár-

gyalnak, de végül összeülnek és együtt beszélnek meg a végső megállapodást.

A tárgyalás imént leírt menetéből nem lehet határozottan azt mondanunk, hogy az országgyűlésnek kezdeményező joga nem volt. Franciaországban, ahol az országgyűlést királyi akarat hozza létre, az alattvalók iniciatívájáról természetesen nem beszélhetünk. Szép Fülöp 1302-ben a párisi Notre Dame-ba hívta össze országa rendeit, ezzel azonban az volt a célja, hogy azok őt meghallgassák, tervét helyeseljék és helyeslésüknek nyíltan is kirejezést adjanak, hogy ő azt mondhassa: ime ez a francia nép akarata. /1/

Angliában hasonló volt a helyzet. Igaz, hogy itt a parlamentet 1265-ben a király hívta létre, de az eveshami csatában elesett Monfort Simon, s vele sirbaszállt nagyvonalu eszméje is. Az angol parlament jelentősége I. Edward és utódai alatt igen kicsi, pusztán a királyi akarat végrehajtójává süllyed. /2/

/1/ Holtzmann: I.m. 213.o.

/2/ Hatschek: I.m. 220.o.

Hazánkban az országgyűlést a király hívja össze. Az ügyek természetéből kifolyólag az adóemelés tárgyalásánál a király volt a kezdeményező, az alkotmányos jogok biztosításának, a gravamenek orvoslásának tárgyalásánál pedig a rendek. A király előadja kívánságait, erre a rendek is előhozakodnak saját kívánságaikkal és ezeknek teljesítésétől teszik függővé a király kívánságainak teljesítését. Az 1397-es országgyűlést a király a honvédelem megreformálására hívta össze, a rendek azonban - nem éppen dicsérendő módon - saját kívánságaikat biztosították először s csak ezután teljesítik immel-ámmal a király kívánságait.

A magyar országgyűlés két házra tagolódott: alsó - és felsőházra. Előbbi a privilegiált lakosság felső rétegét: a magas klérust /: praelati :/ és a főnemességet /: barones :/ foglalta magába. A felsőházzal szemben állt az alsóház, amely a köznemességet és a városok képviselőit foglalta magában.

CERTI NOBILES.

A magyar nemesség sarkalatos kiváltsága volt az, hogy a székesfehérvári törvénytájon, majd az országgyűlésen személyesen jelenhetett meg és ott előadhatta ügyes-bajos dolgát és a király vagy helyettese köteles volt meghallgatni a nemeseket. Az Aranybulla első cikkelye is intézkedik a törvénytájak évenkénti megtartásáról. " Statuimus, ut annuatim in festo sancti regis.... Albae teneamur sollempnissime ". Ha a király akadályozva lenne, akkor a nádor helyettesítse. " Et omnes servientes, qui voluerint libere illic conveniant." /1/

Idővel azonban a jog teherre változott. A nemesség nagy tömegének elszegényedésével nehéz lett az ország különböző részein lakó birtokosoknak otthagyni földjüket és napokon, sőt heteken át tartó ut fáradalmait kiállva Székesfehérvárra menni. Mind kevesebben és kevesebben jelentek meg s

a nemességnek ez a távolmaradása arra indította IV. Bélát, hogy 1267-ben kimondja, hogy megyénként legalább két-három nemes jelenjék meg " De quolibet comitatu duo vel tres nobiles debeant convenire". /1/

A törvény a szegény nemesség terhén igyekezett könnyíteni, de a személyes megjelenés jogát nem szüntette meg. A rendelkezés azonban ugylátszik érvényét veszttette és már 1291-ben ismét az összes bárók és nemesek megjelenését teszi kötelezővé a király. " In quolibet anno semel omnes barones et nobiles regni nostri Albam ad congregationem debeant convenire." /2/

Károly Róbert nem szereti a lármás országgyűléseket, de 1318-ban még az összes nemeseket hívja meg: " omnes et singulos, qui se regni nostri membra existimant, ". De később nem igen tart országgyűlést, ugy hogy a magyar püspöki kar panasszal fordul XII. Benedek pápához: " vetitos esse generales conventus.." /3/ Fia csak 1351-ben tart országgyűlést, ahol a nemesség személyesen jelent meg. /4/

/1/ Kovachich: Sylloge decretorum... I.13.o.

/2/ Kovachich: Sylloge... 23.o.

/3/ Fejér: Cod. Dipl. VIII.4. 321.o.

/4/ Corpus Iuris I. 166.o.

1384-ben Mária királynő is személyesen résztvevő nemesekkel tartott országgyűlésen erősíti meg apja dekretumát. /1/

1385-ben találkozunk ismét azzal, hogy nem minden nemes jelent meg az országgyűlésen, hanem megyénként négy-négy: " Congregationem generalem ... celebrassemus... sic videlicet, ut de singulis ipsius regnâ nostri comitatibus quattuor potiores nobiles ... convenire debuissent." /2/

Mi magyarázza mármost meg, hogy ismét nem személyesen jelennek meg a nemesek? Lehet, hogy a királynő maga sem akarta, hogy a fegyveres tömeg összegyűlekezzék, mert így az országgyűlés sokkal nagyobb erőt képviselt, sokkal inkább követelődzhetett, mintha megyénként csak négy-négy nemes jelenik meg. Honorius pápa már 1222-ben így ír: " quanto numerosior aggregatur multitudo, tanto minus solet retione compesci." /3/ De lehet, hogy a köznemesség maga sem akarta a személyes megjelenés terhét a nyakába venni. /4/

/1/ Corpus Iuris I. 184.o.

/2/ Kovachich J.N.: Sylloge. I. 54.o.

/3/ Fejér: Cod. Dipl. III. l. 391.o.

/4/ Hajnik Imre: A nemesség országgyűlési megjelenésének megszűrése. 5.o.

Eleinte ugyanis az emberek az országgyűlésen való megjelenést inkább kötelességnek érezték, mint jognak. /1/ A koraközépkor embere még nem érzi annyira sajátjának a közügyet, hogy az azzal járó terheket is szívesen vállalja. A közösségért dolgozni sokszor kellemetlen és sokan szeretnének megszabadulni e kötelességtől. Angliában pl. megtörtént, hogy a városok követei örültek, ha az országgyűlésre való meghívólevél késése miatt elmulaszthatják a megjelenést. /2/

Talán nem lesz alaptalan, ha a megyei követküldés elrendelésében a nemesi vármegye általánossá és erőssé válását is látjuk. Az erőskezü Anjouk viasszaszorítják a köznemességet, de Nagy Lajos halála után Mária királynő uralkodása idején a központi hatalom elgyengült, sőt Kis Károly megválasztásával az ország egysége is veszélyben forogott, Mária a köznemességnek a segítségéhez fordult helyzetének megerősítése céljából, de hogy a fegyveres tömeg mégse váljon veszedelmessé reá nézve, megyénként 4-4 nemes megjelenését rendeli el.

/1/ Hatschek: I.m. 210.o.

/2/ Hatschek: I.m. 214.o.

Zsigmond az 1397.-i országgyűlésre a következőképpen hívja meg a nemeseket, illetve azok követeit: " de quolibet comitatu ipsius regni nostri quattuor probos et nobiles viros plena potestate ceterorum consociorum ipsorum ad omnia ordinanda fungentes... Gensuimus accessiri. " /1/

Zsigmond 1433.-i tervezetének 23. és 24. szakaszában foglalkozik a megyei követküldéssel. /2/ Hogy az országgyűlés tárgyalását megkönnyítse " ut facilius et habilius modus habeatur " az országgyűlés tárgyat megküldi az egyes megyéknek. / 10 artikulus / A megye nemessége pedig büntetés és bírság terhe mellett gyülekezzenek össze s vitassa meg a király indítványát. Mindenki szabadon mondja el véleményét, s gazdagok és a nemesek pedig ne akadályozzák a szegényeket véleményük szabad kimondásában. Miután ekként megtárgyalták az ügyet és kialakult egy általános álláspont, az egész nemességből " a tota communitate nobilium, divitum et pauperum et non tantum a potentioribus et ditioribus " válasszanak ki megyénként " certi nobiles "-t akik tekintélyüknél és tehetségüknél fog-

/1/Knauz N.: Az 1397-es temesvári orsz.gy.Magy. Tört.Tár.III.197.o.

/2/Kovachich: Supplementum... I.410. és 411.o.

va alkalmasak arra, hogy a megye véleményét a bárók és praelatusok gyülekezete előtt előadják. /1/ Ezek a követek " cum plena facultate absentium " jelennek meg az országgyűlésen. /2/ A tervezet 24. artikulusában Zsigmond előírja, hogy minden nemes csak egy megyegyűlésen jelenhet meg.

Zsigmond ezen tervezete azonban csak terv maradt, az 1435.-i országgyűlés cikkelyei között hiába keresünk erre vonatkozó intézkedést. A nemesség nem akarta feláldozni sarkalatos kiváltságát, az országgyűlésen való személyes megjelenés jogát, mert attól félt, hogy akkor az országgyűlésen a bárókkal szemben kisebbségbe kerülván, elveszti befolyását az országos ügyek intézésére. A köznemességnek a joga az országgyűlésen való személyes megjelenésre továbbra is fennállt, bár tömeges országgyűlésről ettől kezdve ritkán hallunk. A certi nobilesen kívül ugyanis bármely nemes megjelenhetett az országgyűlésen, a certi nobiles csupán bizonyos számú nemes megjelenését volt hivatva biztosítani. Csak az 1608. k.u. 1.tc.

/1/ Az 1433.-i tervezet 23. art.

/2/ Az 1435.-i törvény. Corp.Iur. I. 252.o.

szüntette meg a személyes megjelenés jogát.

Angliában 1265-ben alkalmazta Monfort Simon a képviseleti rendszert. Hatschek a képviseleti gondolatot először a grófságokban látja megvalósultnak. /1/ A grófság közös ügyeinek intézésére a falvak lakói egy-egy embert küldtek ki. Idővel azonban a faluhoz való viszonyuk elhalványult és egyre erősödött az a gondolat, hogy ők tulajdonképen a grófság érdekében működnek, cselekedetükért a grófság, mint olyan felelős és nem a falu, amely őket kiküldte. Az oklevelek szerint pro toto comitatu járnak el a faluk követei.

Most már csak ezt a rendszert kellett alkalmazni az országgyűlésre is. Ahogyan a grófsági gyűlés tagjai az egész grófságot képviselik, ugyanugy, az országgyűlés tagjai, az egyes grófságok követei az egész országot képviselik. S a mint a grófsági gyűlés határozatai a grófsághoz tartozó valamennyi falu összes lakosára kötelezők, ugyanugy az országgyűlés határozatai az ország minden lakosára kötelezők, ha az országgyűlés tagjai megszavazzák. A távollevők ugyanis, mint consen-

tientes szerepelnek.

Elősegítette a fejlődést az egyházi mintakép is. Angliában pl. a ferencesrend már 1239-től kezdve képviseleti alapon rendezte gyűléseit. /1/ Franciaországban az egyházi zsinatokon a különböző egyházi provinciák képviselők útján vesznek részt. /2/

Amikor az 1435-ös törvény bevezetését olvasuk " totum corpus eiusdem regni representantium... " önkénytelenül a II. Richárd idején keletkezett Modus tenendi parlamentum szavai jutnak eszünkbe: " ... qui representant totam communitatem Angliae... " /3/ A terminológia azonossága s az a tény, hogy a képviseleti rendszer Angliában már ki volt fejlődve, arra enged következtetni, hogy a képviseleti rendszer hazánkban is megvolt. A magyar fejlődés semmiben sem marad el az angol mögött, mert a képviseleti rendszer nálunk is megvolt a certinobiles alkalmazásával, csupán a törvényes megerősítés hiányzott.

/1/Hatschek: I.m. 26.o.

/2/Holtzmann: I.m. 160.o.

/3/Hatschek: I.m. 215.o.

Ezt a hiányt pedig a nemességnek kiváltságaihoz való görcsös ragaszkodása magyarázza meg, mert a törvénybeiktatás a személyes megjelenés jogának megszüntetését jelentette volna.

Az alattvalóknak - legalábbis azok hatalmasabb, vagyonosabb rétegének, még egy helyen volt alkalma beleszólni országos ügyek intézésébe: az országos tanácsban. Mivel az az intézmény is beleilleszkedik a népfeladegelméletbe, hogy t. i. az alattvalók a hatalom igazi birtokosai, szóljunk az országos tanácsról is néhány szót.

De itt egy kicsit messzebbre kell visszamegyünk. Szent István Intelmeiben felhívja fia figyelmét a tanács fontosságára: "consilio quidem construantur reges, gubernatur regna, defenditur patria..." /1/ Az Intelmek hangjából azonban kiderül, hogy ekkor a király még saját jószándékából fordul a tanácshoz, az éppen nem akarna meghallgatni, hallgatná is. Ő szabja meg, hogy kik legyenek tagjai, a tanácsotagok a királyi kegy alapján foglalnak helyet a tanácsban. A király saját, jól-

AZ ORSZÁGOS TANÁCS.

Az alattvalóknak - legalábbis azok hatalmasabb, vagyonosabb rétegének, még egy helyen volt alkalma beleszólni országos ügyek intézésébe: az országos tanácsban. Mivel ez az intézmény is beleilleszkedik a népfélségelméletbe, hogy t.i. az alattvalók a hatalom igazi birtokosai, szóljunk az országos tanácsról is néhány szót.

De itt egy kicsit messzebbre kell visszamennünk. Szent István Intelmeiben felhívja fia figyelmét a tanács fontosságára: " consilio quidem construuntur reges, gubernatur regna, defenditur patria... " /1/ Az Intelmek hangjából azonban kicsendül, hogy ekkor a király még saját jószántából fordul a tanácshoz, ha éppen nem akarná meghallgatni, mellőzhetné is. Ő szabja meg, hogy kik legyenek tagjai, a tanácstagok a királyi kegy alapján foglalnak helyet a tanácsban. A király saját, jól-

/1/ Závadszky: Szt.István, Kálmán...törvényei.138.o.

felfogott érdekéből fordul a tanácshoz, a bölcsekhez, / *consilia regum in pectoribus sapientium debent claudi* /, mert így helyesebben tud cselekedni, mert ez hasznos. A király mellett működő tanács nem korlátozó, tehát alkotmányos, hanem csak véleményező, tanácsadó szerv, amely nem mondhat ellent a király akaratának, míg az a keresztény király eszménynek megfelel. A tanács fontossága később is megmarad, sőt fokozódik, mert hatalma és összetétele idővel megváltozott.

A XI. századi királyai korlátlan hatalommal rendelkeztek, hatalmas földbirtokaik feltétlen tekintélyt biztosítottak számukra, de mivel a királyi tanácsban a fennálló hatalmi viszonyok alapján tényleg a nagybirtokosok foglaltak helyet, akik birtokaik alapján a királytól mintegy függetlenítették magukat, ill. a politikai hatalmat a királlyal együtt gyakorolták, a valóságban már a XII. században a király nemcsak a tanács meghallgatása után, hanem annak hozzájárulásával határozott. /1/ A XIII. században meginduló változás, a nagybirtokos oligarchia kialakulása azután a királyi tekintély elhalvára-

nyulását vonta maga után. A gőgös nagybirtokosok az uralkodó köré fonódott glóriát igyekeztek széttépni. Az ország ügyeinek intézésébe egyre több és több beleszólást követeltek. Anonymus szerint a XIII. századvégi nagybirtokosok a királyi tanácsban való részvételre is jogot formáltak. Árpád ugyanis megesküdött, hogy a honfoglaló vezéreket és utódaikat soha ki nem zárják a tanácsból. A nagybirtokosok tehát már nem királyi kegy, hanem történeti jog alapján ülnek a tanácsban. Az uralkodó - az oklevelek szerint - cum consensu baronum et principum cselekszik. Ez az alattvalói consensus az államélet minden terén fokozatosan előtérbe kerül. Enélkül érvénytelenek a király intézkedései, a tanács meghallgatása már nem királyi kegy, vagy uralkodói előrelátás, hanem kötelező aktus, melynek mellőzése az engedelmeség felmondását vonja maga után.

A tanács összetételében III. András korában jön változás. 1298-ban a 23. artikulus elrendeli, hogy két főpapot és két köznemest kell delegálni a bárók mellé. /1/ E törvény-cikk a tanács jellegét döntően befolyásolta. Eddig a tanács

/1/ Kovachich: Supplementum.. I. 110.

összetétele, meghallgatása egyedül a király akaratától függött. Ha akarta, meghallgatta, de elhatározásában független maradt. E törvénycikk azonban nemcsak a köznemesség befolyását biztosítja a tanácsra, hanem a király intézkedéseinek érvényességét a tanács hozzájárulásához kötötte. E rendelkezésből Schwarz Gyula a miniszteri felelősség gondolatát olvasta ki. /1/ Bár a felelősség másik eleme, hogy t.i. a rossz tanácsadót meg kell büntetni, ebben a törvényben nincs kifejezetten benne, de benne van a Mária királynő uralkodása idején tartott 1386.-i országgyűlés végzése között. /2/

A tanács fontossága az Anjouk uralma alatt sem szűnt meg, sőt, mivel országgyűlést nem igen tartanak, a királyi tanácsra támaszkodva kormányoznak, amelynek tagjai lekötelezett és ezért hű arisztokraták voltak. Növekedett a tanács fontossága az Anjouk utáni zavaros időkben és természetes, hogy a király akadályoztatása esetén, vagy király nem léteiben a tanács intézi az ügyeket, amikor a királyt személyileg a nádor helyettesíti. Zsigmond 1387-ben így ír: " ex consilio,

/1/ Schwarz Gyula: A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténetben. 18.1.

/2/ Hajnik Imre: Tört. Tár 1878. 172.o.

consensu et sanctione unanimi eorundem... /1/ A tanács tenát már nem csak tanácsol, nemcsak nozzájárulását adja, hanem szentesít. Hatalmát ez a kitétel mindennél jobban bizonyítja. A tanács e hosszú rejlődés alatt olyan politikai iskolázottságra tett szert, hogy királytalan időben kormányozni tudja az országot. 1386-ban, amikor Mária királynőt és anyját fogóságba vetették / Zsigmondot még nem koronázták királlyá / a kormányzóhatalom a népre száll, azonban a nép csak elvileg tudja gyakorolni a hatalmat, helyette a királyi tanács országos tanácsná alakulva kormányoz, elnöke a nádor. /2/ A tanács hívja össze az országgyűlést is 1386 augusztus 27.-ére. Az országgyűlés a tanácsra vonatkozólag és az országban uralkodó zavaros állapotokat eloszlatandó, fontos határozatokat hozott. /3/

Az oklevél szerint a praelatusok, bárók és a nemesek az ország érdekeit tartják szem előtt, amikor Székesfehérvárott országgyűlést tartanak. Megesküdtek, hogy csak a

/1/ Kovachich: Supplementum... I. 289.o.

/2/ Fejér: Cod. Dipl. 323.o.

/3/ Közölte: Hajnik I. Tört. Tár. 1878. 172.o.

haza érdekében cselekszenek, s ha " etiam regia maiestas contra id facere vellet, sibi contradicemus ", nemkülönben, ha valaki az ország lakói közül natálmaskodik, teljes erejükből rekelnek ellene. Ha az országban valami fontos dolog adja elő magát, akkor a király a praelatusok és a bárók mellé a nemesek közül is válasszon néányat. Ugy látszik tehát, hogy III. András intézkedése reledésbe ment. A tanácsosok pedig esküdjének meg, hogy a tanácskozásban az ország érdekeit tartják szem előtt. A király viszont ígérje meg, hogy tanácsukat követni fogja. Ha pedig valamely tanácsos a köz érdekével ellenkező dolgot tanácsolna, ki kell zárni a tanácsból és soha visszafoaadni nem lehet. " A " közösség " fogalom kivétel, az addig királyi tanácsosok részegak.

Döntően befolyásolta a tanács a trón betöltését is. Zsigmond trónraemelését választással eszközlik a tanács tagjai, de az alkotmányos és helyes kormányzás céljából eléje feltételeket szabnak.

1401 április végétől október végéig a király szintén akadályozva van a kormányzásban: a nemzet maga akadályozza meg ebben, mert foglyul ejtették, mivel ugy látták,

hogy a király nem a közösség érdekében cselekszik. A népfelségelmélet teljes diadalának kell tekintenünk ezt az eseményt. A nép adta a hatalmat, a nép el is veheti, ha a király nem a nép akarata szerint cselekszik. A kormányzóhatalom a népre száll, a nemzet egyeteme azonban a valóságban nem gyakorolhatja a hatalmat: ismét az országos tanács kormányoz, amely azonban nem a maga nevében intézkedik, hanem a közösség nevében: " nos universi praelati, barones ac procures regni Hungariae... " /1/

Végigkísértük a népfelségelmélet kialakulását az irodalmi kezdetektől az államéletbe való döntő beleszólásáig. Az elmélet természetesen tovább terjed, szélesedik, a " nép ", a " közösség " fogalom kitágul, az eddig kizárt társadalmi rétegek is beletartoznak. Igazolódnak Ranke szavai, hogy a népfelségelmélet " das ewig bewegliche Ferment der modernen Welt " lett.

/1/ Századok, 1904. 464.o.

F E L H A S Z N Á L T M U N K Á K.

F o r r á s m u n k á k:

- 1., Corpus Iuris Hungarici I.
- 2., Fejér: Codex diplomaticus.
- 3., Kovachich M.G.: Vestigia comitiorum apud Hungaros.
- 4., " " : Supplementum ad vestigia comitiorum,
- 5., Kovachich J.N.: Sylloge decretorum comitialium.
- 6., Marsilii de Padua: Defensor pacis / Fontes iuris Germanici antiqui. / Hannover 1932.
- 7., Szentpétery Imre: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianse gestarum. Bp. 1937.
- 8., Závodszy Levente: A Szt. István, László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok. Bp. 1904.

I r o d a l o m:

- 1., Bezold, Friedrich: Die Lehre von der Volkssouverenität. / Aus Mittelalter und Renaissance / 1918.
- 2., Boér Miklós: A népszuverenitás eszméje a késői középkor irodalmában. / Bölcséleti Közlemények / 1948.
- 3., Dempf, Alois: Sacrum imperium. Geschichts und Staatsphilosophie des Mittelalters und der politischen Renaissance. 1929.

- 4., Deér József: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Bp. 1938.
- 5., " " : Közösségérzés és nemzettudat a XI - XIII. századi Magyarországon. / Gr.Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve. 1934./
- 6., Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája. Bp. 1906.
- 7., Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp.1946.
- 8., Fekete Nagy Antal: Országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. / Domanovszky emlékkönyv 1937./
- 9., Ferdinándy Gejza: Rendi elemek a magyar alkotmányban. / Értekezések a társadalmi tudományok köréből. XIII.9. Bp. 1907./
- 10., Hajnik Imre: Az 1387. évi székesfehérvári országgyűlés cikkelyei. Történelmi Tár. 1878.
- 11., " " : A nemesség országgyűlési, fejenként való megjelenésének megszűnése. / Ert. a társ. tud. köréből. II. 1873./
- 12., Hatschek, Julius: Englische Verfassungsgeschichte bis zum Regierungsantritt der Königin Victoria. München und Berlin. 1913.
- 13., Hintze, Otto: Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung. Historische Zeitschrift. Bd. 143.
- 14., " " : Typologie der ständischen Verfassungen. Historische Zeitschrift. Bd. 141.
- 15., Holtzmann, Robert: Französische Verfassungsgeschichte von der Mitte des neunten Jahrhunderts bis zur Revolution. München und Berlin.1910.

- 16., Holub József: A magyar alkotmánytörténelem vázlata. Pécs. 1944.
- 17., Hóman-Szekfü: Magyar történet.
- 18., Kérészy Zoltán: A magyar országgyűlések eredete és szervezetük fejlődése a rendi országgyűlések alakulásának kezdetéig. Debrecen. 1898.
- 19., R. Kiss István: Az egységes magyar nemesi rend kifejlődése. Debrecen. 1932.
- 20., " " : Az 1386. évi országgyűlések. Századok. 1913.
- 21., Knauz Nándor: Az 1397-es temesvári országgyűlés végzeménye. Magyar Történelmi Tár. III.
- 22., Magyar Mívelődéstörténet.
- 23., Mályusz Elemér: A köznemesség kialakulása. Századok. 1942.
- 24., Molnár Erik: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Szikra kiadás. 1945.
- 25., Schwarz Gyula: A miniszteri felelősség eredete az európai alkotmánytörténelemben. / Ért. a társ.tud. köréből. 1883./
- 26., Szekfü Gyula: Serviensek és familiarisok. Bp.1912.
- 27., Szentpétery Imre: Az országos tanács 1401-ben. Századok. 1904.
- 28., Tagányi Károly: Megyei önkormányzatunk keletkezése./Ért. a tört. tud. köréből.XVIII.6.Bp. 1899./

- 29., Timon Ákos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bp.1910.
- 30., Tischleder, Peter: Ursprung und Träger der Staatsgewalt nach der Lehre des hl. Thomas und seiner Schule. 1923.
- 31., Váczy Péter: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században. Károlyi Emlékkönyv.
- 32., " " : A kir. serviensek és a patrimonialis királyság. Századok. 1927.
- 33., " " : Immunitas és iurisdictio. Bécsi Magyar Történeti Intézet évkönyve. 1931.

T A R T A L O M:

1., Az organikus államtan.	1.o.
2., Kereszténység és rendiség.	17.o.
3., A magyar rendiség kialakulása.	24.o.
4., A törvényhozói hatalom fejlődése.	44.o.
5., Certe nobiles.	54.o.
6., A királyi tanács.	63.o.